

Ő csak írni akar néhány könyvet a technológiáról, hogy ilyenformán ő is kasszírozzon (cash) mindazokkal együtt, akik ebből pénzt csinálnak. (*Neil Postman: Technopoly. The Surrender of Culture to Technology. Alfred A. Knopf, 1992*)

Imre Anna

SZOCIÁLPEDAGÓGIA

Talán furcsállja az olvasó, hogy egy több, mint harminc évvel ezelőtt megjelent könyv ismertetésére vállalkozom. Mindamellett úgy érzem, hogy Mollenhauer mára már klasszikusnak számító könyve jó alkalmat nyújt egy Magyarországon eddig jóformán ismeretlen szak, a szociálpedagógia bemutatására.

A szociálpedagógia a szociális munkával (social work) nagyjából egy időben, német nyelvterületen keletkezett. Gyökerei az utóbbihoz hasonlóan a középkori szegénygondozásra vezethetők vissza. Megszületésének kiváltó okai leginkább az ipari forradalom kezdetén fellépő nyomor különböző formáinak (a koldusok, az utcán csellengő elárvult fiatalok számának gyors növekedése) tömeges megjelenésében keresendők. Magával a szociálpedagógia szóval először 1850-ben Adolph Diesterweg „Wegweiser zur Bildung deutscher Lehrer” (Útmutató német tanárok képzéséhez) című művében találkozunk. A kezdeti szociálpedagógiai elmélet egy működőképes társadalomból indult ki, amelyet egyes veszélyeztetett, elhanyagolt (verwahrlost) fiataloktól meg kell megóvni. Csak később terjedt el az a meggyőződés, hogy nem a fiatalok veszélyeztetik a társadalmat, hanem éppen fordítva: számos fiatal szorul segítségre a modern társadalom anomáliáival szemben. Ezért a szociálpedagógia legfőbb feladata a hagyományos iskolai rendszerből kiszorult fiatalok társadalmi beilleszkedésének elősegítése kell, hogy legyen.

A weimari köztársaság idején nagy vita folyt a szociálpedagógia feladatkörének meghatározása körül, amit Bäumer azóta elhíresült 1929-es definíciója tűnik lezárni. Szerinte szociálpedagógia alatt „...minden olyan fajta nevelés [értendő], amely nem az iskolában és nem szülői házban történik”.

A második világháború után, a Német Szövetségi Köztársaságban a náci által ráerősített csipkerózsi-álmából feléledt szociálpedagógia mellett megjelent az angolszász eredetű

szociális munka is. A két szakma közötti különbség az utóbbi időben egyre inkább elmosódni látszik: lexikonok, szakkönyvek gyakran szinonimaként használják a két elnevezést.

A szociálpedagógia szempontjából fordulópontnak az 1971-es év számít, amikor a nevelők és az ifjúsági vezetők képzéséért felelős magasabb szintű szakiskolák megkapták a szakfőiskolai státuszt. Nagyjából ez idő tájt került bevezetésre a szociálpedagógia egyetemi szintű képzése is, ami a foglalkozás megbecsültségének újabb bizonyítéka.

Mollenhauer szerénynek szánt első mondataiból megtudjuk, hogy könyvét még csak nem is bevezetésnek szánta, csupán arra vállalkozott, hogy kísérletet tegyen egy majdan megalkotandó szociálpedagógia alapproblémáinak felvetésére, alapkérdéseinek bemutatására.

Egy ilyen, a szerző által szándékolat alapkötételhez természetesen szükség van a szak témakörének definiálására. Jelen esetben tehát meg kell határozni, a valóság mely szeletével kíván a szociálpedagógia foglalkozni. Ez egyben a rokon szakterületektől való elhatárolódással, a különbségek esetleges felnagyításával jár együtt.

Pontosan ezt teszi Mollenhauer is. Mindjárt a bevezető fejezetben kísérletet tesz az általa értelmezett szociálpedagógia leírására.

Egyértelműen a Bäumer-féle felfogást vallja, vagyis, hogy a szociálpedagógia egyfajta nevelés gyakorlata és teóriája, hogy a szociálpedagógia ugyanúgy a pedagógiának egy ága, mint például az iskolai pedagógia vagy a gyógypedagógia. Csak átsiklik a szociálpedagógia egy egészen másfajta lehetséges definíciója felett. Már fenntebb utaltunk a weimari köztársaság alatti szakmai vitákra. Eleinte ugyanis nem alakult ki egységes álláspont a szociálpedagógia jelentését, feladatkörét illetően. Egyesek szerint a szociálpedagógia nem a pedagógia része, annak egy valamiképpen lehatárolható területe, hanem „inkább [a pedagógia] összes feladatának egyfajta szemlélete”, és pedig „az [a felfogás], amely a nevelés céljának, valamint eszközeinek meghatározásakor a hangsúlyt nem az egyénre, hanem a közösségre helyezi” (Paul Natorp). Mások, mint például Bäumer (és ezt a nézetet teszi magáévá Mollenhauer is) a szociálpedagógiát a pedagógia egy részének tekintik, mégpedig a családi és az iskolai mellett a harmadik legfontosabb nevelési formának.

Meg kell említenünk, hogy Mollenhauer egyike volt az elsőnek, akik rámutattak a szo-

ciálpedagógia történelmi meghatározottságára. Nézete szerint a szociálpedagógia annak pedagógiai rendszerek a része, amelyet az ipari társadalom hozott létre. A szociálpedagógia kezdetétől fogva a modern társadalomban megjelenő problémákat igyekezett kezelni, illetve azokat nevelési feladatokká átfogalmazni.

Könyvében Mollenhauer részletesen foglalkozik a nevelés fogalmának szociálpedagógiai értelmezésével. A szociálpedagógia megjelenése előtt nevelés alatt azt a családban és az iskolában lezajló, szándékos, személyes befolyásolást értették, amely a gyerekek fejlődését hivatott elősegíteni.

Közös a családi és az iskolai nevelésben, hogy mindkettő a társadalom és a hagyományok harmonikus reprodukciójában látja feladatát. Ez azonban csak a korai, lassan változó társadalmakra érvényes. A dinamikus fejlődő modern világban a pedagógiai funkció kibővült, a konzervatív egyenrangú partnere lett a fejlődés. Ma már nemcsak egy lezárt tudásanyag, hanem olyan képességek, attitűdök átadása is szükséges, amelyek nélkül elképzelhetetlen az általánosan kívánt társadalmi fejlődés.

Miben különbözik a szociálpedagógia a másik két nevelési formától? Első ránézésre nem sokban. Hisz a szociálpedagógia is az egyének társadalmi integrációjához járul hozzá, amikor az egyéni problémákon próbál javítani. Ehhez szükségszerűen egy működőképes társadalomból kell kiindulnia, amelyben az emberek nagy átlaga nem mutat fejlődési zavart. Ilyen értelemben az ő nevelői feladata is reprodukció, hisz a „normális útról” letérteket igyekeznek visszatéríteni. A nap mint nap a társadalom kóros jelenségeivel, a jelen problémáival szembesülő szociálpedagógus azonban kénytelen a jövő felé fordulni. Benne merül fel leginkább a változás, a változtatás igénye. Lényegében kettős beállítódás jellemzi a szociálpedagógiát. Egyrészt egy adott társadalom keretein belül meg kell próbálnia az egyes bajba jutott egyéneknek segíteni. Másrészt a károk orvoslása közben, mivel világosan látja a társadalmi fejlődés hibáit, törekednie kell magának a hibás fejlődési folyamatnak a megváltoztatására – már csak azért is, hogy eredményesebben tevékenykedhessenek. A szerző felfogása szerint „a társadalom a szociálpedagógusban saját legnagyobb kritikussával áll szemben”.

Ahhoz azonban, hogy a kritikai attitűd a hibák feletti kicsinyes akadémikusodáson túlmutat-

hasson, a szociálpedagógia koncepciójában szükséges helyet szorítani a segítségre szorulás objektív meghatározásának, a konkrét segítségnyújtás leírásának. Ehhez viszont elkerülhetetlen a nevelő személyes ráhatásának visszaszorulása a nevelési feltételek materiális oldalainak kiemelésével szemben. A személyes pedagógiai kapcsolatok irracionális felfogását, amennyire lehet, ki kell küszöbölni, a személyes karizma jelentőségét a minimálisra csökkenteni, és a hangsúlyt a nevelés tervezhetőségére, taníthatóságára, hatáskörének növelésére fektetni. Mindamelllett a szociálpedagógia nem egyenértékű a személyes kapcsolatokról való lemondással. Sőt, kimondottan fontos szerep jut a személyre szabott egyéni gondozásnak. Am különbség van a klasszikus pedagógia „segítői ráhatás”, és a case-work „segítői kapcsolat” fogalma közt. Ez utóbbiban visszaszorul a tekintélyelvűség, az alárendeltség, a példaképek utánzása; fontos szerepet kap ellenben a spontaneitás, a kreativitás, a gyerek vagy a fiatal partnerként való kezelése. A személyes nevelői kapcsolat tehát minden nevelői kapcsolat alfája és omegája, de a szociálpedagógia megjelenésével e viszony felfogásában hangsúlyeltolódás figyelhető meg.

Magának a segítségnyújtásnak különböző formái léteznek. Segíthetünk oly módon, hogy levesszük a fiatal válláról a problémákat, azokat megoldjuk helyette. Segíthetünk azonban úgy is, és ez a szociálpedagógia felfogása, hogy nem a kliens helyett, hanem vele együtt keressük meg a nehéz helyzetből kivezető utat. A közösen megalkotott jövőképek így összhangban lesz a gyermek vagy a fiatal belső tulajdonságaival, tényleges énjével. Elkerülhetetlen persze, hogy a szociálpedagógus ne rendelkezzen megfelelő empátiával. Nem egy ideális fiatalról alkotott elképzelésből, hanem az egyes, ténylegesen létező fiatalból kell kiindulnia. Ehhez nagy előnyt nyújthat számára, hogy nem okvetlenül intézményes keretek (iskola, család) között találkozik a fiatalokkal, így nagyobb eséllyel lesz képes arra, hogy a hozzá fordulók tényleges szükségleteiből kiindulva alkossa meg pedagógiai célkitűzéseit.

A fiatalok partnerként kezelése nem azt jelenti, hogy a szociálpedagógiának valamiféle laissez-faire elvnek megfelelően kellene eljárnia. Mollenhauer külön hangsúlyozza, mennyire fontos, hogy a nevelő szavai, tettei által egy világosan érzékelhető pozíciót foglaljon el. Meg kell találnia az engedés és a szorítás mindenkorai optimumát. A gyermek fejlődésével párhuzamo-

san egyre nagyobb teret kell engedni az emancipációs törekvéseknek, egyre ritkábban alkalmazandók autoriter módszerek.

A modern társadalomra jellemző egyik legfontosabb konfliktusforrás a generációs problémából adódik. Jóllehet a generációk egymáshoz való viszonya az összes létező társadalomban alapvető fontosságú, de míg régebben az egymást követő generációk zökkenőmentesen váltották egymást, a közöttük fennálló különbségek mit sem változtak, addig ma ezek a különbségek egyre nőnek. A gyerek felnőtté válása napjainkban már nem köthető szorosan egy-egy meghatározott eseményhez.

Ehhez járul az a tény is, hogy a családszerkezet változása nem tart lépést a kultúra más területein végbement fejlődéssel. A gyerek nevelőről alkotott képe egyre inkább elmosódik. A szülők a lakhelyüktől távol dolgoznak, másképpen viselkednek otthon, mint a munkahelyükön, más a családi, mint a társadalmi szerepük. A felnőtt lét mivoltáról – tényleges tudás helyett – a fiatal gyakran csak egy, a médiák által közvetített, absztrakt tudással kénytelen beérni.

A szociálisan integrált viselkedés mellett egyre gyakrabban jelennek meg az eltérések különböző formái. Ezeknek az eltéréseknek pedagógiai problémaként való kezelése nagy mértékben hozzájárult a szociálpedagógia kialakulásához.

Ahhoz persze, hogy a normálistól való eltérésekről beszélhessünk, tisztában kell lennünk azal, mit értünk norma alatt. Mollenhauer jogosan mutat rá arra az ismert tényre, mennyire elhanyagolt ez utóbbi szakirodalma. A jelenség érthetővé válik, ha belegondolunk, mennyivel nehezebb bizonyos normákat részletesen megadni, definiálni, mint mindenki számára szembe tűnő, magától értetődő eltérésekről beszélni. Egy másik ok – bár erről Mollenhauer nem beszél – talán abban rejlik, hogy a társadalomtudósok egyszerűen fogékonyabbak a devianciák észrevételére, s a hétköznapi jelenségeknel érdekesebbnek találják azokat.

A szociálpedagógia sokat foglalkozik az elhanyagoltság (Verwahrlosung) fogalmával, s egyik legfontosabb feladatának az ebből keletkező károk orvoslását tekinti. Természetesen már a szociálpedagógia keletkezése előtt is észrevették az emberek az átlagostól eltérő viselkedésformákat. Mindig is furcsa, elítélendő volt az, aki nem járt templomba, gyakran változtatott lakhelyet, cserélt állást. Megbélyegzetté vált az is, aki nem

megfelelő módon, vagy egyáltalán nem nevelte gyermekeit, elhanyagolta őket. Az elhanyagoltságról mint a normálistól való eltérésekről alkotott felfogás Mollenhauer szerint helyes abban a tekintetben, hogy valaminek, mégpedig valamiféle rendnek a hiányára mutat rá. Egyben azonban naiv is, hisz hiányzik belőle az a kritikai szellem, amely az okokat, az okok hálózatát is feltárja: vagyis rámutat a „normális” viselkedés kultúrafüggő voltára. Ha ilyen módon közelítjük meg az elhanyagoltság problémáját, hamar észrevesszük, hogy az elhanyagoltságnak különféle megjelenési formái léteznek, melyek más és más okokra vezethetők vissza. Ha egy fogalom viszont különböző dolgokat jelöl, akkor általában célszerűnek látszik e terminus mellőzése. Feltűnő azonban, hogy mindennek ellenére a problémával foglalkozók – leginkább a törvényhozók – mennyire ragaszkodnak az elhanyagoltság fogalmához.

Az elhanyagoltság, jobban mondva az elhanyagoltság káros következményeit megszüntetni, csökkenti hivatott lépések azonban a szociálpedagógiai tevékenységnek csak egy oldalát képezik. A szociálpedagógia ugyanis nemcsak valami elmulasztását próbálja utólag pótolni, hanem fontos a veszélyeztetettség felismerésében, a gyerekre, fiatalra leselkedő veszély elhárításában, vagyis a megelőzésben játszott szerepe. E fogalom sem független persze az adott társadalomtól. Abban még általános egyetértés mutatkozik, hogy veszélyeztetettség alatt olyan társadalmi akadályok feltornyosulása értendő, amelyek az egyént megakadályozzák abban, hogy egészségesen felnőhessen. De nyomban felszínre kerülnek az eltérő nézetek, ha valaki az ilyen egészséges módon történő felnőtté válást próbálná pontosan meghatározni. Mollenhauer mégis kísérletet tesz erre. Szerinte akkor beszélhetünk veszélyeztetettségről, ha az autonómia vagy a kezdeményezőkézség iránti alapvető emberi igény valamilyen módon csorbát szenved. Ezzel a szerző közvetve a mindenkori „normalitás”, a „pszichoszociális egészség” minimumát is megadja. Persze azzal Mollenhauer is tisztában van, hogy a kívánatos mérték nem stabil, hogy tévedés lenne azt hinni, hogy egyszer és mindenkorra megadható lenne. Mint minden a mai társadalomban, ez a normálisnak tartott minimum is állandóan változik. Fontos: azt is látunk, hogy az autonómia és az kezdeményezőkézség mindig magukban hordozzák a haladás, a bővülés iránti vágyat is, vagyis minden

ma érvényes behatárolás (például a szociális státusz okozta korlátozás) csökkentésére törek-
senek.

Mindezen konfliktusok (Mollenhauer a gene-
rációk közötti, a hagyományok megőrzéséből, il-
letve elvetéséből fakadó, a főleg a pubertásra
jellemző világnézeti, valamint a szerepkonflik-
tusokat különbözőzeti meg) maradhatnak külsők,
azaz egyes emberek, egyes csoportok közöttiek.
De – és ilyen esetekben beszélhetünk pedagó-
giai problémáról – a konfliktus megjelenhet az
egyéni belüli, személyes problémaként is. Lé-
nyegében a társadalomban meglévő szociális
pluralitás szubjektív megfelelőjével állunk
ilyenkor szemben. Míg a szerző szerint a mo-
dern pluralista társadalmakban a csoportok kö-
zötti konfliktusok intenzitása csökkenni látszik,
addig a személyen belülieké pont ellenkezőleg,
növekvő tendenciát mutat.

Mollenhauer nem mulasztja el, hogy a ve-
szélyforrások felsorolása mellett ne mutasson rá
a konfliktusok jellemzően ambivalens karaktere-
re. Szó sincs arról, hogy minden konfliktus
káros, és ezért elkerülendő lenne. Teljes kikü-
szöbölésük nemcsak elkerülhetetlen, de nem is
kívánatos. A szociálpedagógia legfontosabb
feladata nem a konfliktusok megelőzése, hanem
azok megoldása. A szociálpedagógiának mind-
ent meg kell tennie annak érdekében, hogy a
fiatalok konfliktusmegoldó készségét növelje.

A szerző könyvének egyharmadát a szociálpe-
dagógia gyakorlati munkájának, módszertaná-
nak szenteli. Mint a szociálpedagógia tárgyának
ismertetésekor, ebben a fejezetben is helyet szán
a másik két nevelési formától való megkülön-
böztető jegyek felsorolásának. Míg a családi ne-
velés szerinte leginkább az ápolás, a gondos-
kodás, a támogatás, a szoktatás és a begyakor-
lás, az iskolai pedagógia az oktatás, az átadás és
a begyakorlás szavakkal írható le leginkább,
addig a szociálpedagógia jellemzői a *védelem*, az
ápolás és a *tanácsadás*.

A szerző maga is érzi, hogy a szociálpeda-
gógia általa leírt feladatköréből sokan hiányol-
ják majd a segítői és a gondozási (Fürsorge-)
funkciót. Mollenhauer azonban szeretné leszűkí-
teni a szociálpedagógia hatáskörét. Számára
csak az számít szociálpedagógiának, ami az
egyének nagykorúvá, érett felnőtté válásával
kapcsolatos. Emiatt szerinte a beteggondozás, az
öregék gondozása nem a szociálpedagógia fel-
adata. Érdekes, hogy Mollenhauer könyvében
egyszer sem tesz utalást a szociális munkára

mint szakmára, nem érzi fontosnak a szociálpe-
dagógiától való megkülönböztetését. Elképzel-
hető persze, hogy más szerzőkhöz hasonlóan ő is
azon a véleményen van, hogy a két elnevezés
lényegében ugyanazt jelöli. Am a gondozásról
vallott imént ismertetett nézetei azt sugallják,
hogy a különbséget a szociálpedagógia nevelői
funkciójában látja, vagyis olyasvalamiben, ami
nem feltétlenül része a szociális munkának.

Ahhoz, hogy a gyerek képességei kibontakoz-
hassanak, meg kell őt övni a rá leselkedő veszé-
lyektől. Ez egyben azt is jelenti, hogy a nevelő-
nek szelektálnia kell. El kell döntenie, mi veszé-
lyes a gyerekekre, s mi nem. Ő az, aki lefekteti az
egészséges fejlődéshez szükséges alapokat, aki
megteremti a keretet, amin belül színre léphet a
második szociálpedagógiai tevékenység, az ápo-
lás.

Nézetei szemléltetésétől Mollenhauer a neve-
lésben gyakran használt metaforát, a kertet vá-
lasztja. A kertész, amikor megöntözi a növénye-
ket, visszanyesi az ágakat, eltávolítja az elszá-
radt leveleket, beavatkozik a természetes folya-
matokba. A kert rendje nem a természet rendje.
A jó kertész nem hagyja, hogy virágai tetszés
szerint nőjenek. Saját elképzelésének megfele-
lően alakítja, formálja azokat, de közben nem
feledkezik meg ápoltjai igényeiről, természetes
hajlamairól sem. Hasonlóképpen cselekszik a
pedagógus is. Nem hagyja magára növendékeit,
elveti a laissez-faire elvét, de a túlzott óvatól, a
gyerekek igényeivel, elvárásaival ellentétes,
nem kívánt beavatkozástól is ózkdodik, s inkább
a mindenkori legmegfelelőbb középutat vá-
lasztja.

A harmadik fontos szociálpedagógiai funkció
a *tanácsadás*. Tanácsadásra mindig valamilyen
sürgősen megoldandó helyzetben van szükség,
amely fordulópontot jelent mind a gyermek
(vagy fiatal) életében, mind a nevelési folyamat-
ban. A fiatal, mikor egyszerűen nem tudja, mi-
ként tovább, olyasvalakihez fordul, akiről felté-
telezi, hogy az a személyes és a társadalmi kap-
csolatok terén nála nagyobb kompetenciával
rendelkezik. A tanácsadás nem abból áll, hogy a
felnőtt megmondja a fiatalnak, mit kell tennie,
hanem segítséget nyújt ahhoz, hogy a fiatal saját
maga találja meg a neki leginkább megfelelő
megoldást. Előnyös lehet maga a tanácsadá-
si/kérisi szituáció is. A beszélgetés, a kritikus
felvilágosítás ugyanis bizonyos távolságot te-
remt, lehetővé téve a fiatal számára, hogy hely-
zetét a korábbiánál objektívabban szemlélje.

Minden egyes probléma a tanácsadás más és más formáját igényli. A szociálpedagógiában ennek megfelelően jól észlelhető szakosodás jött létre, különböző intézmények keletkeztek. A rá-szorult fiatal nem ugyanahhoz a szakemberhez fordul, ha pályaválasztási nehézségei vannak, ha szexuális problémái támadnak, vagy ha egyszerűen tudni szeretné, miként tölthetné megfelelően a szabadidejét. Mollenhauer ugyan nem sokallja a szociálpedagógiai intézmények számát, de azért szükségesnek érzi, hogy megemlítse a túlzott szakosodás veszélyét. Felveti, nem lenne-e helyesebb, ha a fiatalok a számukra lényeges információkat egy egységes szociál-

pedagógiai nevelés keretén belül szerezhethék meg.

A könyv végén található függelékben a kiadó teljes egészében közli Mollenhauernek a Fischer-Lexikon pedagógia kötetében megjelent „szociálpedagógiai intézmények” címszavát. Szemben a könyv tartalmi részével, ami mind a mai napig sokat megőrzött aktualitásából, a függelék mára jócskán elavulttá vált.

(Klaus Mollenhauer: Einführung in die Sozialpädagogik. Weinheim, Beltz, 1964.)

Tomasz Gábor